

Az egyházépítő¹ Luther

Néhány 1523-ban keletkezett írása alapján

Reuss András

Megjelent in

Megújulás és megmaradás. Fabiny Tibor-émlékkönyv.

Luther Kiadó: Budapest, 2009. 75-95. o.

ISBN 978-963-9571-99-0

Elhanyagolt szempont

Egyetlen szempontot kiragadni Luther életéből és munkásságából olyan eljárás, amely magyarázatra szorul, még akkor is, ha az egyházépítő vonás egyoldalú kiemelése vagy más vonásokkal szembeállítása nem célkitűzésünk.

Luther személyét a maga teljességében akarta megragadni Heiko A. Oberman² a jubileumi év alkalmából. Az elhúzódó identitás-válság és a későn elért szexuális intimitás felől igyekezett megérteni őt Erik H. Erikson.³ Gerhard Ebeling Lutherben a nyelvi jelenséget látja, s megállapítja: „Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy soha az egyetemek történetében nem volt még arra példa, hogy tanulószobák és előadótermek ilyen közvetlenül és ekkora erővel mozgatták és változtatták volna meg a világot.”⁴ Másokhoz hasonlóan Richard Friedenthal is a lázadót látja Lutherben, aki rohamra

¹ Az "egyházszervezés" szót használva az egyház intézmény jellege, és ezzel a vallásalapítás gondolata lenne előtérben. A gyakorlati teológiában újabban használatos "gyülekezetépítés" fogalma a komplex, a gyülekezeti élet egészét szem előtt tartó lelkészi szolgálatot jelenti. Lehetne a "nagykorú keresztyén élet" kifejezést használni, ez azonban egyrészt foglalt, másrészt állandóan hozzá kell mondani, hogy ez nem lehet az egyháztól független. Az itt használt "egyházépítés" szóban hangsúlyos a második tag: Luther nemcsak kritizált, nemcsak támadta Babilon falait, nemcsak hagyományos tekintélyeket döntött le, hanem épített is. A kifejezés első tagja abban a tágabb jelentésében értendő, amely magában foglalja az egyes embert és a közösséget is.

² Luther. Der Mensch zwischen Gott und Teufel. Severin und Siedler: Berlin, ²1983. (1982)

³ A fiatal Luther és más írások. Gondolat: Budapest, 1991.

⁴ Luther. Einführung in sein Denken. 4., durchgesehene Auflage. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck): Tübingen, 1981. – Magyarul: Luther. Budapest, 1997. (Magyar Luther Könyvek 6.) 10.

indul, de: „A reformáció, amely nagy viharok és világégésnek indult, az 1525-ös véres forradalmi esztendő árnyékában kisállami és kisvárosi ügyé szelídült ...”⁵ Ezen koncepciók tárgyalása meghaladja e tanulmány kereteit. Annyi azonban megállapítható róluk, hogy Luther munkásságában olyan vonásokat tekintenek meghatározónak, amelyek mellett az egyházépítő vonulatra nem akarnak vagy nem tudnak figyelmet fordítani.⁶ Noha ez az elmarasztalás semmiképpen sem vonatkoztatható Heinrich Bornkamnnak⁷ és Martin Brechtnek⁸ a munkáira, akik a reformátor tevékenységének ezt a vonását az egyházépítés szó használata vagy hangsúlyozása nélkül kísérik figyelemmel, a Luther-ábrázolás fenti hiányossága ismételtelen tetten érhető. Az utóbbi években magyarul is megjelent munkáikban Vajta Vilmos⁹ és Pósfay György¹⁰ mutatták ki, hogy a szentek közössége, az egyház, az egyetemes egyház Luther teológiájában távolról sem annyira idegen test, mint azt korábban olykor gondolták.

A reformátor olyan szemléletének, amely benne a középkori egyház egységének megbontóját,¹¹ az egyház rombolóját, az egyházkritikust, a rendbontót látja, – még ha részben a kor termékének, részben nagy hatású irányítójának is tekinti,¹² – sincs igazán érzéke Lutherben az egyházépítő vonásait felfedezni. Ez az egyoldalú nézet csak úgy lehetséges, ha nem vesz tudomást arról a tényről, de legalábbis nem tulajdonít jelentőséget neki, hogy a 15.-16. században Európa politikailag, szociálisan, szellemileg és egyháziilag egyaránt forrongásban volt. Politikailag, mert a katolikus hitet védelmező

⁵ Luther élete és kora. Fordította Terényi István. Gondolat: Budapest, 1973. 517-518.

⁶ Az Egyesült Államokban „Ezer év - ezer ember” - mottóval közvélemény-kutatást végeztek tudósok és művészek között, kik a második évezred legfontosabbnak ítélt személyiségei. Éveken át folytatott viták eredményeképpen az első helyre a 15. században élt Johannes Gutenberget, a könyvnyomtatás feltalálóját és a Biblia első kinyomtatóját (1455), a másik helyre Kolumbusz Kristófot, Amerika felfedezőjét (1492) állították. A harmadik helyre Luther Mártont. Csak utána következnek olyanok mint Galilei, Shakespeare, Newton, Darwin, Aquinói Szent Tamás, Leonardo da Vinci, Ludwig van Beethoven, Napóleon, Marx vagy Hitler. Vö. Gutenberg, Kolumbusz, Luther. A legfontosabb emberek. Magyar Nemzet 1999. január 30. A sorrenden lehet vitatkozni, mindenképpen figyelemre méltó. Bizonyos azonban, hogy ez eredményben sem az egyházépítés szempontja volt a döntő.

⁷ Luther in Mid-Career 1521-1530. Edited and with a Foreword by Karin Bornkamm. Translated by E. Theodore Bachmann. Fortress Press: Philadelphia, 1983.

⁸ Martin Luther. Zweiter Band: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521-1532. Calwer Verlag: Stuttgart, 1986.

⁹ Communio. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában. Budapest, 1993.

¹⁰ "A földön élő egész egyház". Mit tanított Luther Márton az egyház egyetemességéről? Budapest, 1997.

¹¹ „Luther tevékenysége olyan folyamatot indított el, mely a középkor keresztény népközösségének vallási egységét szétszakította, az egyház hit- és szervezeti egységét megszüntette.” SZÁNTÓ Konrád, A katolikus egyház története. II. Budapest, 1985. 19. – „Végeredményben ő kezdte a szakadást.” Yves M.-J. CONGAR, Az egyház megújulása és a lutheri reformáció. Mérleg (4) 1968/4, 313-325.

¹² SZÁNTÓ Konrád, A katolikus egyház története. II. 58.

uralkodók háborút viselnek a pápákkal és az egyházi állammal is, a pápák nagyvilági urakként élnek és hódításokat szereznek, – gazdaságilag, mert hirtelen megjelenik és egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a tőke, a hitel, a kamat, a pénzpiac, – szociálisan, mert a jobbágyok, szabad parasztok, kézművesek és lovagok, de még nemesek és fejedelmek helyzete is gyökeresen megváltozik, legtöbbször hátrányukra, – szellemileg, mert a reneszánszsal és humanizmussal megjelenik a kritikai gondolkodás és a saját vélemény, – egyházilag, mert ismételten több pápát választanak, a pápák az egyházhoz egyébként hű uralkodók fogságába kerülnek, nekik ismételten teljesen kiszolgáltatottak, és egymás után szólalnak meg kritikus hangok: Wyclif, Husz, Savonarola. A panaszoknak, a vádaknak, a kritikának, a gúnynak, a felháborodásnak áradata jellemzi a kor különféle tárgyalásait és birodalmi gyűléseit, amely csaknem áttekinthetetlen.¹³ E hatalmas kórusban – melyben jelentős egyháziakon és világiakon, városok magisztrátusain és a birodalom rendjein, valamint a már említetteken túl olyan széles körben ható személyek is hallatták hangjukat mint Rotterdami Erasmus, Ulrich von Hutten, Franz von Sickingen, Thomas Münzer vagy Hans Sachs, – szólalt meg Luther is. Egyáltalán nem az ő hangja volt a legélesebb vagy legellenségesebb, olykor inkább visszafogott és visszahúzó, olykor csaknem bátortalan és már-már túl lojális. Sokkal később megalkuvónak és konzervatívnak is mondták. Aligha túlzott szerénysége, amikor az általa indított támadást „óvatos Luther-lármának” mondja később.¹⁴ De Luther az, aki úgy szólal meg, mint akinek az egyházban a tanításért kell felelősséget hordoznia: teológusként. Mellbevágóan írja le ezt a tényt a római katolikus Yves M.-J. Congar: „Luther fáradhatatlanul hangsúlyozta: Semmi jelentősége nincs annak, hogyha a pápa ágyasságban él. Viszont elviselhetetlen az, hogy nem az Evangéliumot prédikálja, sőt inkább megghiúsítja annak érvényesülését. Luther elfogadta volna a pápát és elsőbbségét, feltéve, ha az Evangéliumot hirdeti.”¹⁵ Ezt azonban nem tette meg,

¹³ Jól érzékelteti a kor levegőjét például FRIEDENTHAL már említett könyve, vagy Leopold von RANKE, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. Wien, s.t.

¹⁴ „És ha Luther nem támadta volna meg Tetzl kárhózasat prédikációját, akkor odáig fajult volna a helyzet, s annyira elszabadult volna a pokol, hogy a kövek és a fák kiáltottak volna ellene, s ebből nem egy óvatos Luther-féle lárma, hanem egy iszonyatos ördögi lárma támadt volna. Eddig ugyanis – ha meg akarjuk vallani az igazságot – a mi védőszárnyaink, azaz Isten igéje alatt biztonságban voltak, a rajongók különben bizonyosan móresre tanították volna őket.” (Hurka Gyurka ellen, részlet, 1541. Csepregi Zoltán kéziratos fordítása.)

¹⁵ Az egyház megújulása és a lutheri reformáció. *Mérleg* (4) 1968/4, 321.

hiszen a Szentírást és kora egyházának rendelkezéseit nem tudta összeegyeztetni. Luther ilyen fellépése eredményezte, hogy nem kortársai panaszáradatát visszhangozta, hanem az alapvető kérdéseket, a kérdések velejét ragadta meg. Nem véletlen, hogy az az Erasmus, akire Luther úgy tekintett, hogy „ékezzólásban és szellemiekben messze felülmúlsz”,¹⁶ egy pillanatban úgy látta, hogy a teológia minden mást elnyel, az emberek csak a Luther melletti és elleni vitairatokat vásárolják és tanulmányozzák, s attól tartott, hogy az egyetemeken elfordulnak a humanista tanulmányoktól.¹⁷

Figyelemre méltó év

Magyarázatra szorul az 1523-as év kiemelése, de nem vállalkozhatunk arra, hogy az egyházépítés témáját Luther egész munkásságában nyomon kövessük. Az 1523-ban keletkezett írárok kiválasztása részben esetleges. Mellette szól azonban, hogy egyrészt ennek az évnek a természetét nem vitairatok alkotják, másrészt még a vizitációk nyitányát jelentő 1526-os speyeri birodalmi gyűlés előtt vagyunk, nem is beszélve az 1525-ös német parasztháborúról. Lényegesnek azért tekinthető ez, mert így nem a teológiai és szellemi ellenfelek, nem is a nagy törés okozta csalódások határozzák meg az iratok tartalmát. Feltehetően lehetett volna azonban akár az 1522-es, akár az 1524-es esztendő iratait vizsgálat tárgyává tenni.

Figyelemre méltóvá ezt az évet még két apró mozzanat teszi. 1523-ban jelent meg először a keresztelési könyvecske német fordítása és ez az év tekinthető az evangélikus egyházi ének születési évének, amint ezt ebben az évben keletkezett énekei,¹⁸ valamint Spalatinhoz küldött sorai igazolják, amikor segítségét kéri, hogy „egy zsolttárt dallá alakítson”.¹⁹

Isten igéje alap, mérték és történet

Már 1520-ban a német nép vezetőinek feladatává tette – a hosszú felsorolásban érdekes módon az egyetemekkel kapcsolatos tennivalók kapcsán – a Szentírással való foglalkozás előmozdítását, mivel „az Írás a mi szőlőkertünk, ahol mindnyájunknak

¹⁶ A szolgálai akarat. Luther Márton De servo arbitrio című teológiai vitairata - 1525. Sopron, 1996. 7.

¹⁷ RANKE, i.m., 279.

¹⁸ Luther Deutsch. Hrg. Kurt Aland. Registerband. Stuttgart; Göttingen, 1974. 197. – RANKE, i.m., 277.

¹⁹ „einen Psalm in ein Lied zu übertragen”, vö.: An Spalatin. [Ende 1523.] In: ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling), 66-67.

foglalatoskodnunk és dolgoznunk kell.” A helyzetet a problématudat hiányával jellemzi: „nem látjuk, hogy a fiatal nemzedék a keresztyénség körében most is mint eped el és mint vész el nyomorultul, mert az evangéliumot megvonják tőlük, [...]”.²⁰ A kolostorok elhagyásában is az az egyik legfőbb érve, hogy ott „Isten igéje naponként nem gyakoroltatik, [...] S viszont az is bizonyos, hogy Isten igéje nélkül az ember naponként Isten előtt nem élhet és semmiféle fogadalom Isten előtt nem érvényes, s meg nem állhat, amellyel az ember olyan helyhez köttetik, ahol az Isten igéjét nem gyakorolják, s azt a helyet, ahol Isten igéjét gyakorolják, elhagyja.”²¹ A leisnigi gyülekezet kérésére készült egészen rövid kis irat, „A gyülekezeti istentisztelet rendjéről”,²² elsősorban a feltett kérdéssel kapcsolatos gyakorlati útmutatást ad, nem fejt ki a Szentírás alapvető fontosságát, csupán néhány fundamentális teológiai tételt fogalmaz meg. Kiindulása, hogy az eddigieket, akár az igehirdetői hivatal, akár az istentiszteletet tekintjük, nem megszüntetni kell, hanem megfelelő állapotába visszahelyezni, hiszen mindkettő keresztyén, tiszta eredetű. Egyáltalán nem az szól tehát itt, aki minden áron szakítani akarna a régivel és feltétlenül újat akar. A javítást azonban erőteljesen akarja: „a keresztyén gyülekezet sohase gyülekezzék össze anélkül, hogy Isten igéjét ne hirdessék s ne imádkozzanak, ha mindjárt a legrövidebben is; [...] Ahol tehát az Isten igéjét nem hirdetik, ott jobb ha nem is énekelnek, nem is olvasnak s össze sem gyülekeznek.”²³ Hiszen a gyülekezetben 1Kor 14,31 szerint „prófétálni, tanítani és buzdítani kell.”²⁴ Az eddigieken kívül ezért a naponkénti istentiszteletek elengedhetetlen része legyen reggel az Ószövetség, este az Újszövetség, vasárnap reggel a szokásos evangéliumok, este az epistolák olvasása, magyarázása egy prédikátor által, akinek a lecke fejtegetése a dolga, „hogy a többiek mind megértsék, belőle okuljanak s buzduljanak”²⁵. Ez tehát értelemmel vagy ésszel való beszéd, ahol ez hiányzik, „ott a gyülekezet a leckén nem épül”.²⁶ Mindennek a célja pedig az, „hogy a keresztyének az Írásnak naponkénti forgatása folytán az írást megértsék, abban jártasságot s

²⁰ A német nemzet keresztyén nemességéhez. 1520. LMM II, 99-100.

²¹ Megokolása s megvilágítása annak, hogy az apácák a zárdákat isteni jog alapján elhagyhatják. 1523. április. LMM III, 411-424. 419.

²² 1520. LMM IV, 55-64.

²³ Uo. 59-60.

²⁴ Uo. 60.

²⁵ Uo. 60.

²⁶ Uo. 61.

tájékozottságot szerezzenek. Ez nevelt ugyanis hajdan igen buzgó keresztyéneket, szüzeket és vértanúkat, s ennek kell a jövőben is nevelnie.”²⁷ Az írás kitér még olyan gyakorlati kérdésekre, mint az istentisztelet hosszúsága, a részvétel önkéntessége. Az úrvacsora kiszolgáltatása vasárnap történjék, de ha kéri, hétköznap is lehet. Maradjanak meg az eddig használt énekek, zsoltárok, responsoriumok, antifónák, de a szentekre és a keresztre vonatkozók megrostálандók, „mert borzasztó sok bennük a szemét.”²⁸

Az írás nem a meglévő wittenbergi gyakorlatot írja le, hanem azt, amit az írással egy időben vezettek be, s amelyben nehézséget okozott megfelelő prédikátor találása.²⁹ Ezért – intette már három évvel azelőtt is a német nemzet nemeseit – az egyháznak komolyan kellene vennie, hogy „a Szentírás doktorát senki sem teremti elő, hanemha egyesegyedül a mennyből való Szentlélek,” nem a külsőségekkel kellene tehát foglalkozni, s a jelölteknek sem csak a doktori cím után kapaszkodni.³⁰

Nem csak a gyülekezeti istentisztelettel összefüggésben hangsúlyozza Luther Isten ígéjének, azaz ígérejének és cselekvésének elsőbbségét, hanem az úrvacsora értelmezésében is. A cseh és morva testvéreknek küldött tájékoztatást kérő és nyújtó iratban,³¹ tömören fogalmazza meg tételét, „hogy a szentségben a legfőbb és fődolog a Krisztus ígéje”.³² „Életnek és üdvösségnek szavai ezek, úgyhogy aki hiszen bennük, annak a hit által minden bűnei megbocsáttatnak és az életnek gyermekévé lett, erőt vett a poklon és a halálon. Kimondhatatlan, hogy mily nagyok és hatalmasak ezen ígék, mert ezek teszik az egész evangéliumnak summáját. Sokkal fontosabban azért ezek az ígék, mint maga a szentség, és a keresztyén ember szokja meg, hogy inkább ezeket az ígéket tartsa szem előtt, mintsem a szentséget; [...] Ha az ígéket kevésbé tiszteled, mint magát a szentséget, biztos jele ez annak, hogy nem jól értelmezed a szentséget. Tehát ha a szentség előtt hajlongasz és térdepelsz és nem teszed ezt sokkal inkább a szentség ígéi előtt, főképpen szívedben, a tiszteletet meghamisítod. [...] Azért nagyon is szükséges volna a népet a szentségről ismét az ígékre irányítani és arra szoktatni, hogy az ígéket

²⁷ Uo. 61.

²⁸ Uo. 63.

²⁹ Martin BRECHT, Martin Luther. Zweiter Band: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521-1532. Stuttgart, 1986. 126.

³⁰ A német nemzet keresztyén nemességéhez. LMM II, 98. 100.

³¹ A Krisztus szent teste szentségének imádásáról. 1523 LMM IV, 19-53.

³² Uo. 24.

többre becsüljék, mint a szentséget; akkor azután könnyen lehet prédikálni a szentség tiszteletéről.”³³ Három évvel korábban kelt harci iratában már szinte szóról-szóra ugyanígy fogalmazott: „[...] a misében Krisztus igéje a testamentum, a kenyér és a bor a sacramentum, és valamint fontosabb az Ige, mint a jel, éppen úgy fontosabb a testamentum is, mint a sacramentum. Mert az ember az igét vagy testamentumot bírhatja és használhatja jel avagy sacramentum nélkül.”³⁴ A szentség imáadásával kapcsolatos, a cseh-morva testvérekkel folytatott párbeszédben ez most azt jelenti, hogy a szentség igaz tisztelete nem a külsőségekben nyilvánul meg, hanem az ige szívbeli befogadásában: ha ez nincs meg, akkor hiábavaló akár az úrvacsorával való gyakori élés is. Szentség nélkül lehet, ige nélkül nem lehet élni és üdvözülni.³⁵ Amikor igéről beszél Luther, akkor semmiképpen sem csupán valamilyen ismeretre kell gondolni, nem is egykor elhangzott szavakra, régi történésekre, amelynek a szívbe fogadása „tudás vagy emlékezés” lehetne. Élő, örök, mindenható ige ez, „amely életet ad, minden bűntől és haláltól megszabadít, örökké megtart és magában foglalja mindazt, amit mond, ú.m. a Krisztust az ő testével és vérével és mindenével. Mert olyan ige ez, mely mindenre képes és meg is cselekszi, miért is olyannak kíván tartatni. [...] e tisztelet semmi más, mint igazi, a szív mélyéből fakadó hit, mely ezen igét igaznak tartja és benne örökké bíz.”³⁶ Ebből az alapvető meggyőződésből kiindulva kézenfekvő a következtetése, hogy a keresztyén gyülekezet legbiztosabb ismertetőjele, hogy ott „a tiszta evangélium prédikáltatik.” Ahol az evangéliumot hirdetik, ott vannak keresztyének, még ha kevesek és gyarlók is, és nincsenek keresztyének, bármily sokan vannak és akármily szentül is élnek is, ahol nem hirdetik az evangéliumot.³⁷

A hirdetett ige újbóli előtérbe helyezésével Luther a félrevivő és félrevezető magyarázatok ellen fordul. Az ige nem magyarázatra szoruló tudás, nem szavaknak az emberi szívekről lepergő folyama, hanem Isten cselekvése a világban, az emberben. Isten munkáját pedig nem az embernek valami természetfeletti megragadásával képzelet el, hanem úgy, hogy az ember hallja Isten ígéreteit és bíz bennük. Nem olyan folyamatról van tehát szó, amelynél az emberi értelem kikapcsolását kellene feltételezni.

³³ Uo. 24-25

³⁴ Luther Márton, Az egyház babyloni fogságáról. 1520. LMM II, 111-237. 153.

³⁵ A Krisztus szent teste szentségének imáadásáról. LMM IV, 25-26.

³⁶ Uo. 26.

³⁷ A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról. 1523. LMM IV, 69.

A cseh-morva testvéreknek küldött irat páratlan dokumentuma egyúttal annak is, hogy mely nézetek voltak azok 1523-ban, azaz a reformáció különböző irányzatai közötti nagy úrvacsorai viták kezdete előtt, amelyeket Luther már ekkor vitatott.³⁸ A bibliai szavak pontos értelme elengedhetetlen, hiszen ebből következik a megfelelő gyakorlat. Négy felfogással vitázik Krisztus úrvacsorai jelenlétével kapcsolatban s eközben egyre hajtogatja, hogy az ígéhez kell ragaszkodni, az ígék mellett megmaradni, nem szabad önkényesnek lenni az ígével szemben. Kitar a szerzetesi ígék szavai mellett, azoknak pedig, akik 1Kor 10,16-ra hivatkoznak, így érvel: „Itt sem mondja, hogy mi a kenyér, hanem hogy mit nyújt.”³⁹ Mindebből az a messzire ható végkövetkeztetés vonható le: „vonatkozó ige nélkül egyetlen szent, kiválasztott szavára sem szabad építenünk.”⁴⁰

A német lovagrend urai is, akik különös rendet alkottak, hiszen azért alapították, hogy a hitetlenek ellen hadakozzanak, vállalták a szerzetesi étellel járó szüzességet, szegénységet, engedelmisséget. Luther nyilvánosan olyan megújítást javasolja a rendnek, hogy tagjai megházasodjanak.⁴¹ Az ész-érvek mellett bibliai érveket is felsorakoztat. A fő érve 1Móz 2,18: „Nem jó az embernek egyedül lenni, alkotok hozzá illő segítőtársat.” Luther szerint ezt az isteni szót nem lehet másképpen megérteni, csak hitben. Sem az értelem, sem a természet nem képes felfogni, mindenki tiltakozik ellene és ezzel Istent hazuggá teszik. Persze a cölibátus hagyományára szoktak hivatkozni, hogy sok zsinat és atya szólt mellette és a gyakorlat az apostoli időkig nyúlik vissza. Maga Luther egyrészt nem lenne kész meghalni ennek a hagyománynak minden kétséget kizáró voltáért, másrészt megkérdezi: „Mit szólnak azonban ahhoz, hogy Isten idősebb minden zsinatnál és atyánál? Ő nagyobb és több mint az összes zsinat és atya. Ugyanígy az Írás is régibb és több mint az összes zsinat és atyák. Ugyanígy az angyalok is mind Istennel és az Írással tartanak. Ugyanígy az Ádámtól meglévő szokás is régibb, mint amely a pápák révén keletkezett.”⁴² Attól, aki arra hivatkozna, hogy az egyház zsinata által bevezetett és megszabott rendről van szó, amelyet csak zsinat változtathat meg, azt

³⁸ Luther már ekkor ismerte a németalföldi humanista, Cornelisz Hoen (Cornelius Honius, +1524) magyarázatát, amely később Zwinglire nagy hatással volt. Brecht 2, 81. Bernhard Lohse, HDTh 2, 53-54.

³⁹ A Krisztus szent teste szentségének imádásáról. LMM IV, 33.

⁴⁰ Uo. 37.

⁴¹ An die Herren deutschen Ordens, daß sie falsche Keuschheit meiden und zur rechten ehelichen Keuschheit greifen. Ermahnung. [1523] ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling), III, 215-233.

⁴² Uo. 220.

kérdezi, ki adott hatalmat Isten igéjének megváltoztatására, érvénytelenítésére és újbóli bevezetésére? „Így kell Istent iskolába vinni és a Szentlélek tollait simogatni.”⁴³ Hiszen a zsinatok csak azt határozzák, ami ideigvaló dolgokat érint vagy még tisztázatlan. Ami azonban nyilvánosan szem előtt van, ami Isten igéje és akarata, ott nem kell zsinatokra várni, hanem Istent kell félni, hozzá hajlani és aszerint tenni. Nem kell várni, hogy zsinati határozatok szülessenek olyan dolgokról, amelyek az Írás alapján a hitünk alapja. Aki a házasság dolgában zsinati döntéseket vár ahelyett, hogy Isten igéjére figyelne, az szívében megveti és lábbal tiporja Isten igéjét.⁴⁴ A kolostort elhagyó apácák esetében is felmerül a fogadalom kérdése, amelyre nézve itt is határozottan az Írás – nem formai, hanem tartalmi – mértékére utal: „nézd meg előbb, hogy vajon lehetséges-e s Isten törvényével egyező-e, amit megfogadtál.”⁴⁵ A keresztyén gyülekezet, egyáltalán a keresztyén élet nem épülhet tekintélyre, hiszen az ember örök lelkét csak az örök igével szabad igazgatni, s Isten igéje és az emberi tan egymással sokszor ellenkeznek.⁴⁶

Gyakorlati kérdésekben foglal állást Luther itt is. Nem elméletileg fejtegeti az ige elsőbbségét minden más tekintéllyel vagy véleménnyel szemben. Tételét igazában nem tekinti bizonyításra szorulóknak. Kiindulása nyilvánvaló: az ige, Isten igéje, a hirdetett és a Szentírásban olvasható ige hozza létre a hitet és az egyházat. Ez az ige az ember számára érthető. A magyarázatok, s főként ha csak magyarázzák az igét, ha csak róla beszélnek, de nem teszik ki magukat közvetlenül az isteni ige hatásának, óhatatlanul eltorlaszolják a befogadásához és megértéséhez vezető utat. Ezért elébe vagy fölébe helyezni semmit nem szabad.

Az evangélium

Nem került ki Luther tolla alól ún. nagy reformátori irat ebben az évben, de az evangélium tartalma határozza meg egész gondolkodását, bármilyen kérdésről is legyen szó. Az Ószövetséghez írt előszavában az Újtestamentumot "evangélium vagy kegyelem könyvének" mondja, de mellette az Ótestamentumnak is nagy jelentőséget tulajdonít, mivel „a törvények mellett néhány ígéretet és kegyelmi mondást is megjövendöl,

⁴³ Uo. 222.

⁴⁴ Uo. 223.

⁴⁵ Megokolása s megvilágítása annak, hogy az apácák a zárdákat isteni jog alapján elhagyhatják. LMM III, 422.

⁴⁶ A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról. 1523. LMM IV, 71.

amelyek által a szent atyák és próféták a törvény alatt Krisztus hitében, hozzánk hasonlóan, megtartattak.”⁴⁷ Megtalálható benne a hit és szeretet törvénye is, amely minden törvéynél előbbre való, amint az előszó erre példákat is felidéz,⁴⁸ mégis, Mózes és a mózesi törvény inkább félelmet kelt, „hacsak az egyetlen Dávid, Krisztus, a mi Urunk, meg nem váltana bennünket mindezekről. Mert ha Krisztus fényessége nem állna Mózesé mellett, a törvény ragyogását, a bűn és a halál rettenetét senki el nem viselhetné.”⁴⁹ Tömörebben aligha lehetne összefoglalni az evangéliumot, mint a záró felszólításokban: „Ha jól és biztosan akarsz értelmezni, érts mindent Krisztusra, mert ő az az ember, akiről mindezek szólnak.” És: „Ezért minden olvasómat Krisztushoz utasítom, ...”⁵⁰

A kor kérdésfelvetésében és vitahelyzetében a reformáció oldalán a Krisztusra hivatkozás a sajátos mondanivaló, a tiszta evangélium kifejezése volt. Az a levél, amelyet Luther először csak kézzel írva, tehát nem közlésre szánva küldött útmutatásként Esslingen város gyülekezetének, minden rövidege mellett is pontosan adja vissza a kor problémáját is és a reformáció válaszát is. A helyi plébános hatételben foglalta össze az általa követett gyónási és bűnbánati ténykedés elveit a reformáció által már megérintett városiak között. Ezek: (1) Feloldozzák azokat, akik a lutheri tanokat elhagyják, bár a pápai és birodalmi jog szerint ezt nem volna szabad megtenniük. (2) Elutasítják azokat, akik a római egyház szokásától eltérnek és elfogadható ok nélkül húst vagy tojást esznek. (3) Arra intik az embereket, hogy minden tudott bűnüket gyónják meg, mivel Luther is sokra tartja a gyónást. (4) A pápának és a püspököknek fenntartott esetekben továbbra is az eddigiek szerint járnak el. (5) Mivel a jó szokás ugyanannyira érvényes mint a jog és a törvény, arra intik az embereket, hogy bűntben kétszer gyónjanak. (6) Nem oldozzák fel azokat, akik arra hivatkozva nem adnak elégtételt, hogy Krisztus mindenkiért elégtételt adott.⁵¹

⁴⁷ Előszó az Ótestamentumhoz (1523). Luther Márton, Előszók a Szentírás könyveihez. Fordította Szita Szilvia. Magyarországi Luther Szövetség, 1995. 170 old. (Magyar Luther Könyvek 2. Sorozatszerkesztő ifj. Fabiny Tibor) 33-47. 34.

⁴⁸ Uo. 37-38.

⁴⁹ Uo. 43.

⁵⁰ Uo. 44. 45.

⁵¹ Ein Sendbrief und Verantwortung etlicher Artikel, an eine christliche Gemeinde der Stadt Esslingen. 1523. ML Ausgewählte Schriften. Bornkamm-Ebeling, 33-39. 34.

Róm 3,23-25 szavait idézve válaszol Luther: nem saját cselekedetünk, hanem Krisztus vére szabadít meg, ha ezt hisszük. Az ember nem tudja Krisztus vérét és szabadítását a cselekedeteivel kiérdemelni. Ha az ember a saját cselekedetével egyetlen bűnétől szabadulást és bocsánatot szerezhetne, akkor végül minden bűnére is. Mivel pedig minden bűnére nem tud bocsánatot szerezni, ezért egyetlen egyre sem. Ezért vagy az igaz, hogy nem tudjuk egyetlen bűnünket sem eltörölni, vagy az, hogy bűnünket cselekedeteinkkel el tudjuk törölni és kegyelmet tudunk nyerni, de akkor Krisztus vére szükségtelenül és ok nélkül hullott, és hamis az, amit Pál apostol mond. „Aki tehát a plébánosnak ezt a tételét követni akarja, annak Krisztust és az ő vérét meg kell tagadnia és bálványimádást tennie, amint a plébános követőivel együtt teszi.”⁵² A keresztyén ember persze adósa a felebarátnak, de semmi mással, csak a szeretettel, ezért minden törvény és parancsolat, amelyet úgy állítanak be, hogy azokkal vezeklünk a bűnökért, nem Istentől való, hanem Krisztus megtagadása. „De mindazok a törvények, cselekedetek és parancsolatok, amelyeket tőlünk a felebarát szolgálatára követelnek, jók, ezeket meg kell tennünk, amint a világi felsőbbségnek kormányzásában engedelmessé válni, őt követni és szolgálni, az éhezőket táplálni, a szükségben levőnek segíteni, stb.”⁵³ Ezért mindenféle hagyományos szokás is követhető, – „gyónjál bátran, bűntölj vidáman, ha akarsz,” – ha az ember nem gondol arra, hogy ezt meg kell tennie, vagy hogy ezzel Isten előtt eleget tehet bűneiért, mert „az ilyen vélekedéssel elesel a hitben és nem vagy már keresztyén.”⁵⁴ Eközben azonban tekintettel kell lenni a gyengékre, hogy magatartásunk botránkozást ne keltsen és hitükben meg ne botoljanak, viszont a „szemtelen hajcsároknak”⁵⁵ és a nem gyenge lelkiismeretnek, ellent kell állni, hogy ne a cselekedeteké, hanem egyedül Krisztus véréé legyen a bűntől való szabadítás dicsősége.

Emberi felelősség Isten igéjéért

⁵² Uo. 36.

⁵³ Uo. 37.

⁵⁴ Uo. 38.

⁵⁵ „freche Treiber”, vö. uo. 38.

Isten igéjét emberek használatában veszedelmes helyen tudja Luther, ezért a tan megítélésében nem lehet mérték sem emberi törvény, jog, gyakorlat vagy szokás. A megítélés joga és kötelessége nem korlátozódhat bizonyos személyekre vagy testületekre, mert „Krisztus ... elveszi a püspököktől, a tudósoktól és a zsinatoktól mind a kettőt: a jogot is, a hatalmat is ítélni a tan felett és azt megadja minden embernek és minden keresztyéneknek közösen, ...”⁵⁶ Ez a jog a juhokat (Jn 10,14.27), a tanítványokat (Mt 7,15), röviden: az ige hallgatóit illeti meg, hiszen hogyan lehetne másképpen az igazi prófétákat a hamisaktól megkülönböztetni (1Thessz 5,21)?⁵⁷ Mt 24,4-5-re hivatkozva a tan és az ige hirdetés megítélését nemcsak jognak mondja, hanem egyenesen kötelességnek is „lelkeik üdvössége elvesztésének terhe alatt”, „Isten szent felségének kegye elvesztésének terhe alatt”.⁵⁸ Ebből a tételből egyenesen következik először, hogy akik „Isten és Isten igéje ellenére tanítanak és uralkodnak”, azokat „az isteni jog és a lelkek üdvösségére szükséges [...] letenni vagy elkerülni, mellőzni: – ebben megnyugodhatunk. Továbbá, hogy mivel keresztyén gyülekezetnek Isten igéje nélkül nem szabad, de nem is lehet lennie, abból egészen világosan folyik, hogy a keresztyén gyülekezetnek kell mégis tanítójának, prédikátorának lennie, aki az Isten igéjét hirdesse.”⁵⁹ Miután nem várható, hogy az egyházi kormányzat „nem ilyen prédikátorok és ilyenek lenni nem is akarnak, sem ilyeneket nem adnak, sem ilyeneket tűrni nem akarnak és Istent kísértünk és azt várunk, hogy az égből új tanítókat küldjön, nem szabad: a Szentíráshoz kell tartanunk magunkat és magunk közül kell prédikátorokul meghívunk és beiktatunk olyanokat, akiket arra alkalmasaknak ítélünk s kiknek lelkét az Isten józan ésszel világította meg s kiket azon felül erre az Isten a maga kegyadományaival felruházott.”⁶⁰ Az érvelés mindkét szempontja fontos: egyrészt a gyülekezet, az egyház Isten igéjéből, az evangéliumból él, csak így élhet, másrészt az adott körülmények között az egyházi vezetők nem állnak hivatásuk magaslatán és az egyház életszükségletéről nem gondoskodnak tisztük szerint. Nem valamely apróság miatt esett nézeteltérésről van tehát szó. Nem egy különleges alkatú lázadó okvetetlenkedése ez, hanem alapkérdés. S ennek megfelelően szükséghelyzet,

⁵⁶ A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról. LMM IV, 71.

⁵⁷ Uo. 71-72.

⁵⁸ Uo. 73.

⁵⁹ Uo. 73-74.

⁶⁰ Uo. 74.

amely azonban nem Luther fellépésével kezdődött, hanem előtte már sokáig húzódott, sokat panasztak, de egyre tűrhetlenebbé vált mások szerint is.

Egyetemes papság

Amit már a német nemességet megszólítva is hangsúlyozott Luther, ti. a hívők egyetemes papságát, az egyházi és a világi rend különbözősége másból is állhatna, „mint ami a hivatallal vagy foglalkozással jár”,⁶¹ azt az igehirdetés szolgálatával kapcsolatosan is alkalmazza, amikor a elhívás kérdését veti fel. Kétféle helyzetet különböztet meg. Az egyik az, ahol nincsenek keresztyének. Itt nincs szükség elhivatásra, hiszen az ilyen helyzetben levő keresztyének az evangéliumot „a felebaráti szeretet kötelességéből kifolyólag,” kell tanítania, „habár őt senki ember fia el sem hívta is,” vagyis „a szeretet tartozik segíteni ott, ahol különben senki sincs, aki segítene, vagy akinek segítenie kellene.”⁶² A másik helyzet az, ahol keresztyének vannak. Mivel ugyanolyan jogai vannak mindenkinek, ezért nem tolokodni kell, hanem megvárni, hogy „őt elhívják és előtérbe állítsák”.⁶³ Még ebben az esetben is megtörténhet, hogy nincs tanító, és ekkor „felléphet és fellépni és tanítani köteles, [...] de ennek tisztességesen és becsülettel kell történnie.”⁶⁴ Ezen 1Kor 14,30 alapján azt érti, hogy a szőlők adják át egymásnak a szólás lehetőségét. Az igehirdetés hivatalát a legmagasabbra kell tartani és helytelen, ha a püspökök és papok ezt másokra bízják: „Ők pedig ez alatt bérálnak és harangot, oltárt és templomot szentelnek, ami sem nem keresztyéni, sem nem a püspök dolga, hanem amit ők maguk gondoltak ki.”⁶⁵

Félreértés „A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról” az akkori helyzetben megszólaló Luther elgondolását akként értelmezni, hogy ő „szabad közösségi egyházakat akart szervezni, az Ige által felvilágosított tagokból álló, minden kötelező törvény nélküli gyülekezeteket, melyek közt testvéri szövetség áll fönn.”⁶⁶ Hiszen nem jól működő szervezetet vagy közösséget támadott, hanem olyat, amely a legelemibb

⁶¹ A német nemzet keresztyén nemességéhez. 1520. LMM II, 29.

⁶² A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról. 1523. LMM IV, 75.

⁶³ Uo. 75-76.

⁶⁴ Uo. 76.

⁶⁵ Uo. 81.

⁶⁶ SZÁNTÓ Konrád, A katolikus egyház története. II. Budapest, 1985. 42. – Hartmann GRISAR, Luther Márton élete. Budapest, 1929. 132-133.

funkciókat is alig volt képes jól ellátni. Nem a vezetés és a vezetők szükségességét vonta kétségbe, hanem a rossz vezetés és a rossz vezetők adta helyzetet igyekezett segíteni. Sem ekkor, sem korábban, sem később nem dédelgetett olyan álmokat magában, hogy valaha is büntetlen és nem tévedő emberek közössége lehet az egyház. Erre nem a parasztháború tapasztalatai nyomán jutott el, hanem azon felismerése és meggyőződése alapján, hogy Isten ígéje hatékony. A maga korának problémáira, de azokra a helyzetekre nézve is, amikor az emberek szemében – okkal vagy ok nélkül – a tekintélyek megrendülnek és az egyesnek a nézetek sokféleségében kell eligazodnia, előremutató az a lutheri látás, amely az egyént a végső alaphoz utalja. Luther nem az egyes ember hitében vagy kompetenciájában bíz, hanem a megszólaló és ható isteni ígében, amely végül is „kőszájként megáll”. S azt a tényt, hogy Isten ígéje a reformáció előtt is megvolt és hatott az egyházban, nem is vonta kétségbe.

Életszentség

Benno püspök szentté avatása alkalmat ad, hogy Luther a szentek tiszteletének kérdésével kapcsolatosan is állást foglaljon.⁶⁷ Itt szenvedélyesen, kemény hangon, olykor gúnyosan, nem tisztelettudóan fogalmaz. A szentek felmagasztalásában – ez alkalommal is – azt a veszedelmet látja, hogy az embereknek Istennek kegyelmébe és Krisztusba vetett bizodalma másfelé fordul és a szenteknek érdemeire és másokért való könyörgéseire irányul. [...] Így azután Isten helyébe a szentek lépnek,⁶⁸ a felebaráti szeretet gyakorlása is háttérbe szorul. „Pedig az igazi szenteknek semmi sem kedvesebb, mint hogy a hit tiszta és hamisítatlan, a szeretet hatékony és állandó legyen az emberek között.”⁶⁹ A Szentíráshoz ragaszkodva „el kell fordulnunk a mennyben lévő szentektől, s a földön való szentekhez kell fordulnunk,”⁷⁰ ez a helyes, ez tetszik Istennek.

Ember nem tudhatja, kiben mi lakozik, ezért csak azokat volna szabad szentnek tartani, „akiket Isten az ő ígében felmagasztalt, kihirdetett és szentnek nyilvánított”.⁷¹

⁶⁷ Az új bálvány és ősi ördög ellen. 1523. LMM IV, 127-150.

⁶⁸ Uo. 131.

⁶⁹ Uo. 132.

⁷⁰ Uo. 142.

⁷¹ Uo. 145.

A mindennapi ember életszentségének kérdését is tárgyalja Luther „A világi felsőségről” szóló iratában.⁷² leszögezi, hogy a tökéletesség és tökéletlenség, a megszentelt új élet vagy annak hiánya, „nem cselekedetekben áll és nem képez semmi különös hivatást a keresztyének között, hanem áll szívben, hitben és szeretetben, [...] mert szeretet és hit nem csinál szektákat, sem külső különbségtételeket.”⁷³ Ugyanis, „ha nincs a szívben a Szentlélek, anélkül senki sem lehet kegyes, bármily tiszta cselekedeteket tesz is.”⁷⁴ Jól teszi, aki a szeretet ösztönzésére a felebarát segítségére siet, de hiba volna azt gondolni, hogy az ember ennek alapján, tehát tetteivel lesz istenfélő vagy boldog, ezt „a hitre bízzad, mely cselekedetek nélkül új teremtménnyé tesz téged”,⁷⁵ aki aztán természetesen ennek megfelelő életet is él, hiszen „az igaz magától mindent és többet tesz, mint amennyit minden jog követel.”⁷⁶ A világ (és az egyház) külső rendjét azonban erre mégsem lehet építeni, mert a világ nem áll csupa igazi keresztyénekből és hívőkből, s „mivel természettől fogva egy ember sem keresztyén vagy kegyes, hanem mindnyájan bűnösök és gonoszak”.⁷⁷ Ezért ha a keresztyénségre alapoznánk a világ rendjét, akkor „a gonoszok a keresztyén név alatt visszaélnének az evangéliumi szabadsággal, folytatnák garázdálkodásukat s mondanák, hogy ők keresztyének és semmiféle törvénynek, vagy hatalomnak nincsenek alávetve,”⁷⁸ amint ezt minden kor embere tapasztalhatja.

Felsőbbség és közhivatal

Nem lehet kétséges, hogy külső rendre és törvényekre, világi és egyházi vezetőkre szükség van. A jog és hatalom Isten akaratából és rendeléséből van a világon. Teljesen megakadályozni a rosszat nem tudja, de aki gonoszt akar tenni, az így nem teheti „félelem nélkül, sem békével és szerencsével.”⁷⁹ A világi felsőbbségnek a fegyver az eszköze, amely szükséges és hasznos ahhoz, „a béke fenntartható, a bűn büntethető s a gonoszok akadályozhatók legyenek, ez okból [a keresztyén ember] a

⁷² A világi felsőségről. 1523. LMM III, 349-410.

⁷³ Uo. 368-369.

⁷⁴ Uo. 373.

⁷⁵ Uo. 378.

⁷⁶ Uo. 369.

⁷⁷ Uo. 370.

⁷⁸ Uo. 372.

⁷⁹ Uo. 371.

legkészségesebben alárendeli magát a hatalom uralmának, szívesen enged neki, tiszteli a felsőbbiséget, szolgál, s mindent megtesz,⁸⁰. Mivel pedig a felebarátnak szüksége van arra, hogy békéje legyen, a világ és a felebarát hasznára lehet és kell a világi felsőbbiséget szolgálni és javát előmozdítani. A kard, tehát a közhivatal ezért olyan, mint a többi földi hivatás. Úgy meg kell becsülni, „mint akár a házasságot vagy földművelést vagy más foglalkozást, melyeket szintén az Isten rendelt.”⁸¹

A keresztyén embernek a maga szempontjából nem kell szükségesnek tartania, hogy a gonoszokat megbüntessék, de ez szükséges „a te beteg felebarátodnak, akin segíteni tartozol, hogy békéje legyen és ellenségének ne adózzon; ...”⁸² A lelki hatalom eszköze az evangélium, amely ott képes rendet tartani, ahol keresztyének vannak, mivel ez lehetetlen, ezért lehetetlen az is, „hogy a keresztyén kormányzás általános legyen az egész világ felett, avagy csak egy ország, vagy tömeg felett is, mert sokkal többen vannak a gonoszak, mint az istenfélők.”⁸³ Ha valaki mégis ilyesmivel próbálkozna, az olyan lenne, „mintha egy pásztor egy istállóba hajtana farkasokat, oroszlánokat, sasokat, juhokat s mindegyiket szabadon hagyná a többi között járni ...”⁸⁴ A kétféle kormányzat ezért összeegyeztethető, amikor az ember belsőleg és magáért elszenvedti a jogtalanságot és a rosszat, de külsőleg és a felebarátért ellenáll és megbünteti a jogtalanságot és a rosszat.

Akinek az a tiszte, hogy Isten igéjének hirdetője legyen, annak ezzel annyi tennivalója van, hogy a világi hatalomról le kell mondania, hogy végezzék azok, „akiknek nem mesterségük prédikálni.”⁸⁵ A kétféle hatalmat nem szabad összekeverni. A világi felsőbbiség nem parancsolhat a hit dolgaiban, hiszen ott Isten igéje a mérvadó. A földi hatalom nem erőszakolhatja ki a hitet, azt csak Isten teremtheti meg. Csak külső dolgokat lehet parancsolni, hiszen csak a látható dolgokat tudja ellenőrizni és számon kérni, a szívbelieket nem, hiszen „a gondolatok vámmmentesek.”⁸⁶ Ezért az eretnekek ellen sem lehet erőszakkal védekezni, hanem csak Isten igéjével. Pap és püspök kormányzása az egyházban „nem felsőség vagy hatalom, hanem szolgálat és hivatás,

⁸⁰ Uo. 374-375.

⁸¹ Uo. 380.

⁸² Uo. 375-376.

⁸³ Uo. 372.

⁸⁴ Uo. 372.

⁸⁵ Uo. 381.

⁸⁶ Uo. 390.

mert ők nem állnak magasabban s nem jobbak más keresztyéneknél. [...] Az ő kormányzásuk semmi más, mint Isten igéjének terjesztése, hogy a keresztyéneket vezessék, az eretnekeket meggyőzzék.”⁸⁷

A keresztyén fejedelemre nézve az első megállapítása, hogy „sajnos nagyon kevesen vannak.”⁸⁸ Magatartására nézve először is változzék meg: ne a maga, hanem mások hasznára uralkodjék; a törvényt jobban kezelje, mint a fegyvert; ésszel kormányozzon. Istenhez ragaszkodjék, tőle kérjen bölcsességet.⁸⁹ Szentelje szívét alattvalóinak,⁹⁰ ne bízzék meg egyetlen emberben sem, csak Istenben,⁹¹ a gonosztevőkkel bánjék el bölcsen, ha kell háborúval, de békére törekedve, nem a saját hasznát keresve.⁹² A jogtalanul elvett javak visszaadásában a szeretet és a természetjog legyen irányadó.⁹³

E megnyilatkozásait gyakran jellemzik azzal, hogy Luther lojális, túl lojális volt a felsőbbiség iránt. Éppen A világi felsőségről írt irata nem tükrözi ezt a túlzott lojalitást. Egyrészt persze kétségtelenül ragaszkodik a világi hatalom szükségességéhez, hiszen a kor sok kiábrándító tapasztalata nyomán általánosan megrendült a bizalom és megfogyatkozott a remény a hatalommal járó tisztséget viselők irányában. A rajongók már egyenesen arra gondoltak, hogy ilyen hatalomra nincs is szükség, különben is a 'világ' a rossz, a keresztyén, az igazán hívők jók. Másrészt útmutatást adott egyháznak és világnak. Aligha volt kétséges előtte vállalkozásának kilátástalansága: a kis szerzetes az egyházi és világi fejedelmekkel szemben. Kísérlete nem küldetésstudatából vagy önbizalmából érhető, hanem abból a meggyőződésből, hogy az ígét szólaltatja meg, amely Isten rendjét, törvényét és ígétét tudatja a világgal.

A társadalmi, hatalmi és politikai berendezkedés Luther kora óta gyökeresen megváltozott. De az 1523-as iratok (sem) a 16. század rendjét propagálják, hanem annak ismeretében, ahhoz a korhoz és abból a korból szólnak. Semmiképpen sem volt szándék későbbi századokhoz szólni. A politikai élet mai közszereplői mégis jól tennék, ha figyelembe vennék a lutheri felismeréseket.

⁸⁷ Uo. 398.

⁸⁸ Uo. 399.

⁸⁹ Uo. 399-400.

⁹⁰ Uo. 400-402.

⁹¹ Uo. 402-404.

⁹² Uo. 404-407.

⁹³ Uo. 408-410.

Házasság és gyermeknevelés

Nehéz eldönteni, hogy a felsőbbbségről írt-e többet és gyakrabban Luther vagy a házasságról és gyermeknevelésről. Összekapcsolja a kettőt, hogy számára az egyik éppúgy hivatás, mint a másik.⁹⁴ Mindkettőhöz, a világ külső rendjéhez éppúgy ragaszkodik, mint férfi és nő rendezett kapcsolatához, mert mindkettőben isteni gondviselést és rendet, s mindkettőben a földi élet fenntartásának eszközét és feltételét látja.

A kolostort elhagyó apácák védelmére kelve,⁹⁵ miután az érintettek segítségkérésére hivatkozik, s arra, hogy a kolostorokban „az Isten igéje naponként – ...– nem gyakoroltatik,”⁹⁶ az egyik fő érve, hogy Istent ott „kikényszerítve s kedvetlenül”⁹⁷ szolgálják, így az nem lehet Istennek tetsző. A másik érv, hogy a „szaporodjatok, sokasodjatok” (1Móz 1,28) parancsa alapján „egy asszonynak nem az a hivatása, hogy hajadon maradjon, hanem hogy gyermekeket szüljön,” „hacsak Isten nem tesz kivételt vele, nem a mi fogadalmaink s szabad elhatározásunk, hanem a maga hathatós tanácsa és akarata által.”⁹⁸ Lehetetlennek tartja, hogy a szüziesség kivételes adományát oly sokan megkapják, amennyien a kolostorokban élnek. Ezért a fogadalmak nagy része lehetetlen fogadalom, amely nem Isten adományán alapul. Hieronymus (Szent Jeromos) is jobban tette volna, ha Pál apostol tanácsa (1Kor 7,9) szerint megházasodott volna, mert „az Isten lehetőleg őrizzen meg engem Szt. Jeromos szüziességétől, aki maga is beismeri, hogy saját testének háborgásait s időnkénti fellobbanásait semmiféle böjttel és erőlködéssel nem tudta megfékezni.”⁹⁹

A német lovagrend urai nem igazolásra, hanem bátorításra szorulnak Luther értelmezésében. A hozzájuk intézett irat felszólítás a rendi szabályzat megváltoztatására

⁹⁴ Uo. 380.

⁹⁵ Megokolása s megvilágítása annak, hogy az apácák a zárdákat isteni jog alapján elhagyhatják. 1523. április. LMM III, 411-424.

⁹⁶ Uo. 419.

⁹⁷ Uo. 411-424.

⁹⁸ Uo. 420.

⁹⁹ Uo. 422. – Vö. Diós István (szerk.), A szentek élete. Budapest, 1984. 556.

és a házasság felvételével való példaadásra.¹⁰⁰ Ezzel a lépéssel alattvalóik számára is elviselhetőbb lenne létezésük, hiszen mindenki tudja, hogy a szüzesség ritka dolog, s ezért aggódnia kell felesége és leánya miatt. Ha még a házasoknak is meg kell küzdeniük azért, hogy ellenálljanak a kísértéseknek, mennyivel kevésbé lehet megbízni azokban, akik nem házasok. „Ott ugyanis nincs remény, sem bizalom, hanem csupa veszély szüntelenül.”¹⁰¹ Mindez azonban csak emberi megfontolás és tapasztalat. 1Móz 2,18 igéje, amely az asszonyt a férfihez illő segítőtársnak mondja, csak hitben érthető meg. Ezt az ígét sem az értelem, sem a természet nem képes felfogni, ezért Istent hazugnak tartja az egész világ. Istent oktatja az ember, s persze a pápa, amikor az asszonyt nem segítőtársnak, hanem akadálnak tekinti Isten szolgálatában. A szűzi élet régiségére, ősi hagyományára való hivatkozás nem állja meg a helyét, mert Isten parancsa ősi, s ezt kell követni. „Isten előtt ugyanis becses, nemes, jó cselekedet gyermekeket felnevelni és tanítani, asszonyt és cselédséget kormányozni, az orca verejtékében táplálkozni, sok szerencsétlenséget és bosszúságot asszonnyal, gyerekekkel, cselédséggel valamint másokkal elszenvedni. Ez a jó nem fénylik. Gonosz dolog ez (mondja a pápa) és akadályoz Isten szolgálatában, azaz 'a jó, lusta napokban'. Aki azonban hisz és jól felismeri, azt meglátja, milyen jó ez a léleknek, még ha rossz is a testnek és kívánságainak.”¹⁰² Az is, hogy a szülők tiszteletének parancsolata az Istennel kapcsolatos parancsolatok után következik, mutatja, hogy sem a világi, sem az egyházi rendet nem tartja annyira tiszteletre méltónak. Ezért is tartja felháborítóknak Luther, hogy Benno püspök olyan pápa mellé állt a császár ellenében, aki a császár fiát, „kinek Isten parancsa szerint tiszteletet és engedelmisséget kell tanúsítani szülője irányában, az apa ellen uszította”.¹⁰³ A szülők tiszteletének parancsolata is elég lenne ahhoz, hogy bizonyosak legyünk, Isten a házasságot nagy becsben tartja és akarja.

Az ember úgy van teremtve, hogy úgy tegyünk, mint szüleink, gyermekeket nemzünk és tápláljunk. Ez bizonyítja testünk tagjai és mindennapos érzésünk és az

¹⁰⁰ An die Herren deutschen Ordens. ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling), III, 215-233.

¹⁰¹ Uo. 217. (Ford. RA)

¹⁰² Uo. 228. (Ford. RA)

¹⁰³ Az új bálvány és ősi ördög ellen. 1523. LMM IV, 134.

egész világ példája. A megrögzöttek azonban arra akarnak kényszeríteni, hogy a férfi ne érezze férfiúi testét és a nő ne érezze női testét.¹⁰⁴

Nem kell kiemelni, hogy Luther számára a házasság lényegében egyet jelent a gyermekneveléssel, vagyis azonos a gyermekvállalással. Az is zavaró, hogy a feleség a cselédséggel vagy tulajdoni tárgyakkal egy sorban kerül említésre. Nem tudjuk itt az egykori nyelvi kifejezés mai értelmezése és az egykorú tényleges állapotok, valóságos életformák közötti viszony kérdését vizsgálni. De megállapítjuk, hogy Luther a házasság, gyermeknevelés, család egyenjogúságáért és egyenértékűségéért harcolt a korabeli leértékeléssel és megvetésével szemben. S eközben – más megnyilatkozásaiban – férfi és nő, szülő és gyermek meghitt, emberi, szép kapcsolatának is egyik kiemelkedő megfogalmazója lett.

Szenvedés és vértanúság

A két ágostonos szerzetes 1523. július 1-jei máglyán történt brüsszeli kivégzése indította Luthert, hogy a németalföldi keresztyéneknek levelet írjon.¹⁰⁵ Az irat bevezetése hálaadás azért, hogy abból a sötétségből, amelyben bűneink miatt voltunk, most Isten csodálatos világosságát láthatják. Olyan ez, mint amikor a tél után gerlebúgást hallunk és virágok jelentek meg a földön (Énekek 2,12). Ebben az örömben a németalföldi keresztyének nemcsak részesültek, hanem a legelőkelőbb helyre kerültek. „Mert mindenknek előtte néktek adatott, hogy ne csak hallgassátok az evangéliumot és megismerjétek Krisztust, hanem az is, hogy ti legyetek az elsők, akik Krisztusért most elszenvedtek gyalázatot és veszteséget, bút és bánatot, tömlöcöt és veszedelmet. Ti vagytok az elsők, akikben az evangélium oly bőséges gyümölcsöket termett és oly erőt ébresztett, hogy ti azt saját véretekkel megöntöztétek és megerősítettétek. [...] Ó, nagyon csekélybe veszik a világ gyalázását azok, akik tudják, hogy az ő vérük drága (Zsolt 72,14) és hogy az Úrnak szemei előtt becsületes az ő haláluk, (Zsolt 116,15) mint a zsoltárok zengik. [...] Áldott legyen Az Úr neve örökkön örökké, hogy láthattunk igazi szenteket és valódi vértanúkat, mi akik eddig oly sok hamis szentet dicsőítettünk és imádtunk! Mi itt a felvidéken még nem találtattunk eddig méltóknak, hogy ily drága és

¹⁰⁴ An die Herren deutschen Ordens. ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling), III, 229. (Ford. RA)

¹⁰⁵ A németalföldi, flandriai és brabanti keresztyénekhez. 1523. LMM IV, 122-124.

becses áldozatjaivá legyünk a Krisztusnak, bár híveink közül soknak kellett és kell még most is üldöztetést szenvednie. [...] Azért, szeretteim, bízzatok és örvendeztetek a Krisztusban. Adjunk hálákat a Krisztusnak a jelekért és csodákért, melyeket közöttünk mívelni kezdett! [...] Amikor tehát a jelen háborúságot látjuk és ilyen erős vigasztaló ígéletünk vagy, újuljunk meg szíveinkben, legyünk bátorsággal és áldozzuk fel örömmel életünket az Úrnak! [...] És ha ellenségeink e szent vértanúkat huszítáknak, wyclefistáknak és lutheránusoknak is fogják gyalázni és dicsekedni fognak is gyilkosságukkal, ezen el ne csodálkozzunk. Sőt inkább erősítésünkre legyen ez, mert Krisztus keresztyének kell, hogy gyalázói legyenek. [...] Imádkozzatok, édes testvéreim, érettünk is és magatokért is, hogy hűségesen kezdet nyújtva egymásnak mindnyájan egy szívvel csüngjünk a mi fejünkön, a Jézus Krisztuson, aki benneteket kegyelmével erősítsen és tökéletesítsen szent nevének dicsőségére, melynek is legyen dicsőség, hála és köszönet nálatok és minden teremtménynél mindörökké! Ámen.”¹⁰⁶

A rövid kis iratból nem is idézni kellene, hanem az egészet közölni, hogy érzékeltessük nemcsak tartalmát, hanem hangulatát is. Találó az Énekek Énekéből vett idézet, szinte virágok illatát érezni és gerlebúgást hallani: tavaszi levegő árad. Nem marad el ugyan az utalás Krisztus eljövendő ítéletére, de mégsem ez a fő dallam. Az irat azoknak szól, akik szenvednek: őket bátorítja és vigasztalja. A szenvedést és vértanúságot a keresztyén élet elengedhetetlen részének tekinti. Ez minden korok üldözött és szenvedő keresztyénei számára megszívlelendő tanítás: nem elégtétel keresése, nem vádaskodás, hanem méltónak találatni arra, hogy Krisztusért szenvedhessen valaki.

Riga, Reval és Dorpat keresztyéneit, akik Isten igaz igéjét szívből és örömmel befogadták, arra inti, készüljenek fel a kísértésekre, a közjük lopozó farkasokra, mert ahol a tiszta tanításon „csüngnek és ahhoz ragaszkodnak, ott a kereszt és az üldözés nem marad el.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Uo. 123-124

¹⁰⁷ Sendschreiben an die Christen in Riga, Reval und Dorpat. 1523. In: Luther Deutsch (Aland) 6, 74-77. (Ford. RA)

Nem ilyen megengedő és elnéző ugyanebben a kérdésben, ha a másik oldalról, Hadrianusról van szó, ő „Jánost és Henriket, ez igazi szenteket, Brüsszelben megégette, de Bennot, sőt magát az Ördögöt felmagasztalja.”¹⁰⁸

A másik oldalon azonban ott vannak, akik meggyőződtek ugyan az evangélium igazságáról, de nem mernek nyíltan fellépni mellette. Lehetetlen felismerni az evangélium igazságát és nem aszerint szólni, élni és cselekedni, – írja a tanácsot Albrecht mansfeldi grófnak válaszul: „Aki tehát úgy tudja és hiszi is, hogy a szentség mindkét alakjával való élést a Krisztus rendelte el és ezt Isten igéjének és akaratának vallja, annak az igazságot szóval és tettel vallania kell, úgy ahogy azt az idézett szentírási helyek követelik. Nem is lesz abból haszna, ha a felsőbbiségtől való félelmében, vagy hogy annak kedvében járjon, mellőzi vagy megtagadja.”¹⁰⁹ A wittenbergi kanonokok sem lelkesedtek a reformációért, ők a választófejedelem gazdag ereklyegyűjteménnyel rendelkező vártemplomától kapták javadalmukat. Türelmet kértek, mivel nincsen közöttük dékán és ezért semmit sem tehetnek. Luther sürgeti őket: „Hiszen lehetne türelmet és elnézést gyakorolni, ha emberi intézményekről volna szó. De minthogy olyasmiről van szó, ami Krisztus tiszta tanítása és a hit ellen irányul, bizony édes uraim, nem szabad tovább hallgatni és türelemmel lenni. eléggé sokáig túrtünk a gyengék és tudatlanok kedvéért, minden további türelem rajtunk szárad és minket terhel meg mások bűneivel.” Hivatkoztak a választófejedelem iránti engedelmességre is: ilyesmit nem parancsolt. A sokszor 'fejedelemhűnek' kikiáltott Luther határozottan válaszol: „Én most a ti lelkiismeretekhez szólok; mi közünk ilyen dolgokban a választófejedelemhez?”¹¹⁰

Anyagi javak és szociális kérdés

Nem szükséges különös magyarázat annak megértésére, hogy amikor a reformáció anyagi érdekekbe szólt bele, akkor az minden érintettnek elevenébe vágott. Amikor Luther a Benno tiszteletére fordított pompánál, költségnél és fáradtságnál többre becsülte, és inkább Istennek tetszőnek tartotta egyetlen egy szegény keresztyén

¹⁰⁸ Az új bálvány és ősi ördög ellen. 1523. LMM IV,133.

¹⁰⁹ Albrecht mansfeldi grófnak. 1523. június 3. LMM IV, 117-122.

¹¹⁰ A wittenbergi kanonokokhoz. 1523. július 11. LMM IV, 124-126.

megsegítését, akkor ez egyrészt szociális érzékéről tanúskodik,¹¹¹ másrészt azt kell hozzá tenni, hogy ezt komolyan gondolta. Leisnig város tanácsa az egyházi javakat keresztyénellenes rendeltetésüktől elvonta, de magának akarta megtartani, figyelmen kívül hagyva, „hogya az a kötelessége, hogy ezeket ismét keresztyéni rendeltetésre fordítsa...”¹¹² A helyzetet az jellemezte, hogy az elvetemedett gonoszság „eddigelé az Isten szolgálatjának örve alatt a világ minden gazdagságával hizlalta magát.” A dolgokon tehát változtatni kellett. „Mindamellettt ügyelni kell arra, hogy az ilyen elhagyatott rendházaknak javai közprédává ne váljanak, hogy el ne harácsolja ki-ki azt, ami keze ügyébe esik.”¹¹³ Aki elhagyja a kolostort, hitbeli meggyőződésből hagyja el, a dolgok rendezésébe bele ne vágjon, „ha csak előbb az evangéliumból alaposan meg nem tanulta és meg nem értette, ...” mert: „Az ilyen fontos kérdéshez komoly erős keresztyéni lelkiismerettel kell közeledni, különben a bajt csak elmérgesítjük és halálos ágyunkon keserves megbánás fog gyötörni.”¹¹⁴ Ezért elengedhetetlennek tartja, hogy erőszakkal senki se kényszerítsenek a kolostor elhagyására, a maradékkal kíméletlenül ne bánjanak, hanem gondoskodjanak róluk bőségesebben és emberségesebben, mint talán azelőtt, úgy, „hogya érezzék, hogy nem a kapzsiság támad az egyházi javak ellen, hanem a keresztyén hit a szerzetesi élet ellen.”¹¹⁵ A kolostort elhagyókat "valami tisztességes összeggel" kell elengedni, hogy új életet kezdhessenek. „ebben a keresztyéni szeretet, ne pedig a szigorú emberi jog legyen a döntő és ha valakinek kárt vagy veszteséget kell szenvednie, az csak a kolostor legyen, ne az egyesek, mert hisz a kolostor oka az ő megtévelyedésüknek.”¹¹⁶ Ezek után kerülhet a kolostori vagyon egy gyülekezeti közpénztárba közös vagyonként, összhangban az alapítók rendelkezésével, hogy a rászorulókat segítsék belőle. Még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy az alapítók örökösire visszazálljon, ha elszegényedtek és szorultságban élnek. „Mert hiszen apáik akarátja nem lehetett az, hogy gyermekeik és leszármazók szájából kivegyék a falatot és

¹¹¹ „Kérdezd meg az ész: nem jobb-e segíteni a szegény szenteken, mintsem felmagasztalni a holt szenteket, kik már nem szenvednek szükségét? Nem jobb ez, és nem szükségesebb? Miért nem áldoznak erre semmit, amarra meg oly sokat?” Az új bálvány és ősi ördög ellen. 1523. LMM IV, 143. vö. még 149.

¹¹² Frigyes szász választófejedelemhez. 1523. augusztus 11. Fordította Márton Jenő. In: Luther Márton művei. Történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Masznyik Endre. IV. kötet. Wigand: Pozsony, 1908. 488 old. 87-88.

¹¹³ Egy gyülekezeti közpénztár rendje. 1523. LMM IV, 89-113. 90.

¹¹⁴ Uo. 90-91.

¹¹⁵ Uo. 91-92.

¹¹⁶ Uo. 92.

másoknak adják. De sőt ha ez is lett volna a szándékuk, az ily eljárás téves és nem keresztyéni eljárás lett volna. Az apáknak ugyanis első kötelessége, hogy gyermekeikről gondoskodjanak. Ez az első istentisztelet, mely földi javakkal végezhető.”¹¹⁷ A kolostorok városi házait jó iskolákká kellene alakítani, vagy pedig a város szükségleteit szolgáló házakká kellene átalakítani.

A közpénztár rendjének tulajdonképpen szövege pénzügyi szabályzatnak is tekinthető, hiszen a bevételek és kiadásokat, a pénzkezelést és az ellenőrzést írja elő. Mégis több, hiszen az anyagiak kezelését és felhasználását a keresztyén hittal kapcsolja össze: „... minekutána a mindenható Istennek kegyelméből és az evangéliumi keresztyén Szentírás kijelentéséből nemcsak állhatatos hitet, hanem alapos ösméretét is nyertük annak, hogy a keresztyén hívők minden külső és belső vagyonának az Isten dicsőségére, felebarátainknak és keresztyén testvéreinknek szeretetteljes gyámolítására kell szolgálnia, még pedig az isteni igazság rendelése és parancsolatja szerint, nem pedig embereknek kénye-kedve szerint:”¹¹⁸ Elkötelezik magukat, hogy a gyülekezet lelkeszi hivatalának betöltésében nyert keresztyéni szabadságukban a Szentírás szavainak rendelkezése szerint fognak eljárni, „a Szentírásban járatos tudósoknak alapos oktatását és tanítását őszinte alázatossággal és engedelmességgel akarjuk befogadni és követni, mint Istennek kegyelmét.”¹¹⁹ Minden családapa, gyermeke és háza népe kötelességének tartja Isten igéjének hallgatását és hogy „javulására szívébe fogadja” azt.¹²⁰ Isten nevének dicsőítéséhez mindenki a maga házában ragaszkodik, a bűnöktől tartózkodnak, azoknak elejét veszik és tiltják őket, a gyülekezeten belül pedig egymást intik.

Csak ezután veszi számba a közpénztár rendje a bevételeket, rendelkezik a javak és adományok számbavételéről, őrzéséről, az épületek karbantartásáról, majd végül a különböző kiadásokról rendelkezik. „Akire nem nehezedik sem aggság, sem betegség, az dolgozzék, különben ki fog utasíttatni a mi egyházi járásunkból, ...”¹²¹ Sem idegen tanulók, sem koldusok nem kaphatnak támogatást. A papi hivatal és az egyházfi javadalma után az iskola, a betegekről, szegény idősekről és árvákról való gondoskodás

¹¹⁷ Uo. 93.

¹¹⁸ Uo. 96.

¹¹⁹ Uo. 97.

¹²⁰ Uo. 97.

¹²¹ Uo. 105.

következik. A szegények először kölcsönt kapjanak, amelyet visszafizetnek. „Akik pedig hűséges munkájuk és szorgalmuk mellett sem volnának képesek az előleg visszafizetésére, azoknak az Isten nevében sanyarú helyzetükre való tekintettel engedtessek el.”¹²² Nem zárja ki, hogy az ott segítséget kereső idegeneknek kölcsönökkel vagy adományokkal támogassák, hogy ne maradjanak „vigasztalan elhagyatottságban, hanem szégyentől és nyilvános gonoszságoktól megóvassanak.”¹²³ Gondoskodjanak továbbá az épületekről: templom, paplak, iskola, egyházi lakás, kórház, híd. Az olcsó években gondoskodjanak gabona és borsó beszerzéséről és raktározásáról, hogy szükség idején tudják segíteni a rászorulókat kölcsönrel vagy ajándékkal. Ha a bevételek minderre nem elégségesek, akkor a gyülekezet tagjai évenként ajánljanak fel egy összeget vagyonukhoz és képességeikhez mérten, és minden gyülekezeti tag évenként és személyenként fizessen bizonyos hozzájárulást. „És a gyülekezet tagjai se most, se a jövőben ezen csekély évi járulék és segítség miatt, mely Isten dicsőségére és a felebaráti szeretet gyakorlására szolgál, ne nehezteljenek, ...”¹²⁴ különösen, ha a korábbi mérhetetlen és túrhetetlen megadóztatásra gondolnak. „Most pedig ezen állapotok Isten kegyelméből ismét a keresztyén szellemnek szabadságára fordultak és minden keresztyén embernek legnagyobb buzgósággal azon kell lennie, hogy elhárítsa, hogy ezt a keresztyéni szabadságot gyalázatos fősvényesség palástolására ne használják.”¹²⁵

Még ma is benyomást keltő – minden korhoz kötöttsége mellett is – a gyülekezeti közpénztár lutheri rendje az emberi közösség minden területét átfogó szemléletével. Ahogyan kiterjed a figyelme az élet minden területére, egyúttal azt is jelzi, hogy az adott pillanatban még nem észrevételezett problémákra is nyitott. Hangsúlyos a munka, szemben az uzsorával és a koldulással, valamint a jog, de nem rekeszti ki azokat, akiknek a szigorú jog szerint már nem lehetne esélyük vagy éppen munkaképtelenek. Távol tartja a vándor koldusokat, de kész befogadni és segíteni az idegeneket.

¹²² Uo. 109.

¹²³ Uo. 109.

¹²⁴ Uo. 111.

¹²⁵ Uo. 111.

A közpénztár rendje hordoz olyan vonásokat, amelyek alapján mintha valami kis keresztyén respublica körvonalazódna. Félreértés lenne azonban valamilyen törvény-nélküliséget feltételezni, hiszen éppen ennek a rendnek volt a rendeltetése, hogy a nem vagy rosszul működő régi helyett létrehozza a jó struktúrákat.

Iskola és kultúra

Már a kolostorok városi házaival kapcsolatban is megemlítette, hogy azokat jó iskolákká kellene tenni fiúk és leányok számára. A serdülő fiúk erkölcsös nevelésére és tanítására iskolamester alkalmazása szükséges, a gyülekezet ezért juttasson neki „tisztességes évi fizetést és némi ellátást is, még pedig negyedévi részletekben.”¹²⁶ Már itt is szólt a leányok tanításáról, németül írni és olvasni, amely szintén a gyülekezet gondja legyen. Az oktatás átfogó programját és feladatait azonban már az az irat tartalmazza, amely 1524 elején jelent meg.¹²⁷

Luther 1523-ban

Szembeötlő az év során tárgyalt témák gazdagsága, a címzettek és a címek sokfélesége. Nem politikusként, nem egy érdek szószólójaként, hanem teológusként és igehirdetőként foglal állást a hozzá intézett kérdésekben vagy a tudomására jutott dolgokban.

A tárgyalt iratokban bibliai idézetektől eltekintve nem fordul elő a megigazulás szó,¹²⁸ amelynek kimondása nélkül későbbi korok Luthert el sem tudnák képzelni. Minden kérdés megközelítése azonban abból indul ki, hogy mi az ember helyzete Isten előtt és ebből mi következik. Nem részekre osztott világot lát Luther és nem ilyenben él, hanem számára minden összetartozik és egymással összefügg. Hit és cselekedet, egyház és világ, üdvösség és kultúra – ezeket a fogalmakat világosan megkülönbözteti, de semmiképpen sem szakítja el egymástól, hanem otthon érzi magát mindegyik területen, tudatában van elválaszthatatlan összetartozásuknak. Egyáltalán nem fél attól, amitől sokan, akik hűségesen akartak ragaszkodni tanításához, hogy a mindennapi életre nézve konkrét tanácsokat és útmutatásokat adni. Nincsenek távol tőle olyan evilági és

¹²⁶ Uo. 107.

¹²⁷ Keresztyén iskolák állítása s fentartása ügyében. 1524. LMM IV, 151-187.

¹²⁸ Amint a Schmalkaldeni Cikkek első és fő tételében sem, vö. II, 1.

humanisztikus megoldások sem, mint jog, természetjog, de a szeretet sem oldja fel a rendet és a jogot.

Stílusa ezekben az iratokban is erőteljes, nem riad vissza olykor a gúnytól vagy iróniától sem. A cseh és morva testvérekhez intézett irata azonban, bár véleménykülönbségekről szól, a legkényesebb ízlésnek és illemnek is eleget tesz. Nem palástolja azonban ellenszenvét a másik Szászország fejedelmével, György szász herceggel szemben, aki a fejedelmek között mindig is ellenségesen viseltetett vele szemben, amikor hozzá intézett levelében a szokásos „fejedelmi kegyelmesség” helyett makacsul „fejedelmi kegyelmetlenség” megszólítással illeti.¹²⁹ Ezért megalapozottnak tűnik az az állítás, hogy Luther oly gyakran elmarasztalt kirobbanó stílusa nem pusztán az ő, hanem vitapartneri egyéniségével és stílusával is magyarázandó.¹³⁰ S hozzátehetjük: a vitázó felek közül Luther volt az, akit egyházi és birodalmi átok sújtott.

A történelmi helyzetről és Luther hatásáról csak igen felületes benyomások alapján állítható ezen iratok alapján, hogy Luther elindított valamit, amit nem tudott kézben tartani. Sokkal inkább azt kell mondani, hogy égető problémák közepette igyekezett útmutatást adni. Egyesek szemében túl messzire ment, mások szemében nem ment elég messzire. Tételünk, hogy az egyházat építeni akarta. Nem mentegetni akarjuk Luthert, amikor egyházépítő tevékenységére hívjuk fel a figyelmet. Megismerni és megérteni akarjuk. Csak ezután lehet arról beszélni, hogy miben lehet vagy kell meghaladni.

¹²⁹ „Eure Fürsterliche Gnade” (E.F.G.) helyett „Eure Fürsterliche Ungnade” (E.F.U.), vö.: An Herzog Georg von Sachsen. 3. Januar 1523. In: ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling). VI, 64-65.

¹³⁰ Békó Gellért SJ, Martin Brecht: Martin Luther, 3. k. Mérleg (32) 1996/4, 459-461. is elismeri, hogy a kor vitastílusával állunk szemben.

Az 1523-ban keletkezett és figyelembe vett művek:

Luther Márton művei. Történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel. Sajtó alá rendezte Masznyik Endre. I-VI. kötet., Pozsony, 1904-1914.

A világi felsőségről. 1523. március. Fordította Mayer Endre. LMM III, 359-410.
– WA 11, 245-281.

Megokolása s megvilágítása annak, hogy az apácák a zárdákat isteni jog alapján elhagyhatják. 1523 április. Fordította Paulik János. LMM III, 411-424. – WA 11, 394-400.

A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról. 1523. május 18. Fordította Hörk József. LMM IV, 65-81. – WA 11, 408-416.

Egy gyülekezeti közpénztár rendje. 1523. LMM IV, 83-113.

A Krisztus szent teste szentségének imadásáról. 1523. április havában. Fordította: Rájter János. LMM IV, 19-53.

A gyülekezeti istentisztelet rendjéről. (1523.) Fordította Paulik János. LMM IV, 55-64. – WA 12, 35-37.

Az új bálvány és ősi ördög ellen, kit Meisszenben szentnek akarnak nyilvánítani. (1523) Fordította Rájter János. LMM IV, 127-150.

Luther Deutsch. Die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart. Herausgegeben von Kurt Aland. 1-10 Bände.

Martin LUTHER, Sendschreiben an die Christen in Riga, Reval und Dorpat.

1523. In: Luther Deutsch (Aland) 6, 74-77.

Martin Luther Ausgewählte Schriften. Hrg. von Karin Bornkamm und Gerhard Ebeling. Insel Verlag: Frankfurt am Main, 1983. Zweite Auflage. I-VI.

An die Herren deutschen Ordens, daß sie falsche Keuschheit meiden und zur rechten ehelichen Keuschheit greifen. Ermahnung. [1523] ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling) III, 215-233. – WA 12, 232-244.

Ein Sendbrief und Verantwortung etlicher Artikel, an eine christliche Gemeinde der Stadt Esslingen. 1523. ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling) V, 33-39.

Előszó az Ótestamentumhoz (1523). Luther Márton, Előszók a Szentírás könyveihez. Fordította Szita Szilvia. Magyarországi Luther Szövetség, 1995. 170 old. (Magyar Luther Könyvek 2. Sorozatszerkesztő ifj. Fabiny Tibor) 33-47.

Levelek:

ML Ausgewählte Schriften Bornkamm-Ebeling. Sechster Band: Briefe. Auswahl, Übersetzung und Erläuterungen von Johannes Schilling. Insel Verlag: Frankfurt am Main, 1983. Zweite Auflage. 315 S.

An Herzog Georg von Sachsen. 3. Januar 1523. 64-65.

An Bürgermeister und Rat von Regensburg. 26. August 1523. 65-66.

An Spalatin. [Ende 1523.] 66-67.

Luther Márton művei. Történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Masznyik Endre. IV. kötet. Wigand: Pozsony, 1908. 488 old.

Albrecht mansfeldi grófhoz. 1523. június 3. 117-122.

A németalföldi, flandriai és brabanti keresztyénekhez. 1523. 122-124.

A wittenbergi kanonokokhoz. 1523. július 11. 124-126.

Frigyes szász választófejedelemhez. 1523. augusztus 11. 87-88.